

Magyar írók Párizsban

Érdekes lenne egyszer számba venni: milyen mesebeli tájról álmodoznak, hová vágyakoznak mások, valahányszor megútálják földhözragadt, tér és idő keresztfájára feszített hétköznapiakat. „Veir Naplex, et mourir” – mondják példának okáért a színes és felszínes dél után epedő szürke, kartéziánus franciák.

Nálunk, magyaroknál immár évszázadok óta Párizs tölti be a művészetek, az irodalom képzeletbeli fővárosa szerepét. „Vigyázo szemetek Párizsra vessétek!” – figyelmeztet *Batsányi*, és a magyar irodalom azóta sem vette le Párizsról a szemét. *Petőfi* ugyan még vaktában választott magának csillagot a francia költészet egén (*Béranger* magyar tanítványánál jelentéktelenebb) és hát *Ady* is csak előkelő idegen a Város emberrengetegében.

De vele, *Adyval* Párizs Múza, Mokka, Bakony: a magyar irodalom nyugati műhelye lett. *Illyés*nél pedig több mint megmártózás az európaiságban: a puszták fia nagy elődeivel ellentétben tudott franciául, és részt vett a Szajnapart szellemi mozgolódásaiban. A *Hunok Párizsban* után már-már kötelező újgyakorlat irodalmunkban egy-egy párizsi regény. *Szomorj Dezső* franciául is kiadta a magáét, *Hevesi András* pedig a *Párizsi eső* után francia mundérban esett el a második világháborúban.

Hogy miért éppen Párizs lett a magyar irodalom álmofővárosa? Személyes okai nincsenek a választásnak, annyi bizonyos. Az, hogy történelmünk folyamán nem volt szerencsénk a franciákkal (se *Károlyinak*, se *Kossutbnak*, se *Rákóczinak*) köztudott. Magyar fül számára rossz hangzású hely Versailles és Trianon. Bécs és Berlint – a szellemi életünkre nehezdedő német befolyást, az alkotókedvünket béklyózó germán nehézkességet azonban – gyanítom – csak egy ilyen nagy ugrással – közvetlen szomszédaink ellenében Párizst kijátszva – lehetett semlegesíteni.

Az én ötvenes években eszmélkedő nemzedékem számára pedig – Közép-Európa keleti peremén – Párizs nem volt se több, se kevesebb, mint a Nyugat.

2.

Az ötvenes években két francia újság: a *Humanité* és a *Lettres Françaises* képviselték Pesten ezt a nyugatot. Szorgalmasan olvastam is őket, *Eckhardt* vagy *Sauvageot* mester segítségével bukdácsoltam át egy-egy nehezebb mondaton. A fővárosi autóbuszüzem melegezőiben hamar megszokták ezt a fura igyekezetemet, no meg azt, hogy hiába tanulok, ignorál az Eötvös Lóránt Tudományegyetem. Évek múltak el így, mire – harmadik nekifutásra – *Gyergyai* bácsi ki tudta erőszakolni a felvételemet.

Azon az őszön, emlékszem, Párizsban járt a tanár úr. Mi, a hét elsőéves, kint vártuk őt a Keleti pályaudvaron. Csatakos, sötét reggel volt, néztük a „Keleti pút” a Gare de l’Est alatt. Még elhinni is nehéz volt, hogy valaki Párizsból érkezik Pesti Barnabás utcai előadásaira.

Nagy munkában voltam azokban a napokban. Az egyetem francia lektora, Kelemenné, felbízott, hogy rajzoljam le Párizs műemlékeit. Képcsapokról, fekete tussal másoltam térképemre a hidakat, templomokat.

Ennek a munkának váratlan haszna lett, amikor – alig néhány hónappal később – én is megálltam a Gare de l'Est kupolája alatt. A Chatelet terén kerültem fel a metróból a napvilágra, és akkor ott, csodák-csodája, felismertem Szent Jakab tornyát, a két színházat, a Szigetre vezető tömzsi hidat. Vagyis hát Párizsban – merci, madame Kelemen! – azonnal otthon éreztem magam.

Társaim – most utólag úgy képzelem – nehezebben találták fel magukat. Kik is voltak! *Sipos Gyula*, akiből később *Albert Pál* néven lett kiváló eszszéista és kritikus. Rőla kezdetben csak annyit tudtam, hogy nappal alszik. Ezért volt aki zseninek tartotta, és volt, aki nem. *Harczi Jőska*, akiből *Czudar D. Jőzsef*, egyszerűbben *Czudar Dárius* néven lett a *Magyar Műhely* munkatársa, és aki a három évtized alatt elfogyasztott sok ifjú feleség és tengernyi alkohol ellenére – ma is él valahol Párizs padlószobáiban. *Márton Laci*, mindnyájunk között a legtehetségesebb, akiből – talán éppen ezért – távolról sem lett az, aki lehetett volna. Idegen terepen az agaraknál jobban boldogulnak a bulldogok. *Parancs János*, aki – hét év tömény magánya után 1964-ben hazatért, majd – ez azt hiszem köztudott – jelentős költővé nőtte ki magát.

Végül pedig, *Pátkai Ervin*, aki valóra váltotta a lehetetlent: húsz év alatt, Párizsban, élvonalbeli francia művészé küzdötte fel magát. Szobrai, az általa tervezett városok és terek egész Franciaországban megtalálhatók. Ő maga immár három éve halott. Az emberfeletti akarás: a teljes élet és a művészi megformálás magasfeszültsége a szó szoros értelmében kiegészítette a békéscsabai fiút. Űgy ment el, hogy még csak fel sem fedezte őt az Ohaza.

3.

1957 elején, érkezésem idején, már működött Párizsban egy irodalmi társaság. *Rezek Román*, a Katolikus Misszió lelkésze körül, akinek költői ambíciói voltak: *Mélyen szállunk* címen adta ki összes költeményeit. (*Alacsonyan repölünk* – írta róla egy maliciózus kritika.) Kőre segítségével ő adta ki az *Abogy Lebet*-et, ezt az eleinte könyomatos, később nyomtatott, végül azonban ismét könyomatos folyóiratot. A lap érdekessége, hogy egy időben *Nyirő Jőzsef*, sőt *Arnothy Kriszta*, a későbbi jó nevű francia író is a munkatársak közé tartozott.

Végő soron azonban nem volt sok kimagasló egyénisége az *Abogy Lebet* körének. Rezek Román pedig kíméletlenül megnyírbálta, sőt át is írta az ízlésével vagy világnézetével ellenkező kéziratokat. A kör tagjai általában a háború végén érkeztek, és a francia rádió magyar osztályán úgy ahogy meg is alapozták párizsi egzisztenciájukat. Érthető gyanakvással fogadták tehát a náluk évtizeddel fiatalabb ötvenhatosokat.

Itt tehát nem volt sok keresnivalónk. Pedig az 1956 előtti emigráció kiadványai között – a müncheni *Látóhatár* kivételével – az *Abogy Lebet* volt a legszínvonalasabb. A mi számunkra azonban fura marslakóknak tőntek mindazok, akik nem otthon éltek át az 1945 és 1956 közötti változásokat. Mit is kezdhettek volna a hozzánk hasonló fenegyerekkel ezek, a régi vágású, óvatos úriemberek! Emlékszem, az algériai háború idején írtam egy verset, amelyben kigúnyoltam a *Liberté-Égalité-Fraternité* égisze alatt

folyó gyarmati háborúkat. Rezek Román kétségbeesetten szólított fel, hogy mielőtt a franciák megtalálnák, sürgősen égessem el a kéziratot!

4.

Ilyen környezetben létkérdés volt egy új, saját fórum létrehozása. Nagy Pál, Papp Tibor, Parancs János és néhány társuk hamarosan meg is alapította a *Magyar Műhely* folyóiratát. Az induló *Műhelynek* nem volt pénze, nem voltak olvasói, az első számokat egymásnak írta tucatnyi fiatal titán. Később kiderült, hogy a kétszázezer ember között, akit nyugatra sodort 1956 forgószele, ennek az új hangnak potenciális olvasóközönsége van. A szerkesztők új módszerrel: irodalmi körutakon toborozták az előfizetőket. Bejártuk Európát, London és Bécs, Stockholm és Genf között. Éjjel utaztunk, kenyéren, csokoládén és vörösboron ültünk, négyen-öten szorongtunk egy-egy ócska kocsiiban. Fiatalok voltunk: ez volt a mi indulásunk, és a *Magyar Műhely* hőskora.

A hatvanas évek elején átköltözött Párizsba az *Irodalmi Újság*. Szerkesztője, Enczi Endre, helyet adott lapjában azoknak, akik nem követték a műhelyeseket – mint mondtuk: a fiúkat – a neo-avantgarde útvesztőiben.

Enczi Endrét nem ismertem budapesti évei alatt. De akkor, ott, igazi nagy szerkesztő volt. Biztatott, húzott, tanácsot adott. A biztatásra pedig egyre nagyobb szüksége volt annak, aki könnyelműen felvállalta az idegenben élő magyar író szerepét.

Emlékszem, egyszer háromsoros hírt olvastam egy napilapban: Gabor Pobranyi, detektívregény-író, barátai Párizs-környéki birtokán föbe lőtte magát. *Pobranyi Gábor az Abogy Lehet* egyik legtehetségesebb írója volt. Ma is örömmel egy francia kötetét, amelyet *Un révolté du dimanche* címen adott ki a rangos *Juliard* kiadó. A *Kocaforradalmár* önéletrajzi regény, különösebb nehézség nélkül felismerhető benne a már-már patológikus honvágyalom sémája a hazatérésről, az idegenné vált otthonról, s az újabb, ám czúttal sikertelen menekülésről.

Az elbeszélő, Árpád, nem meri vállalni a sorsát, pedig tudja, hogy itthon a helye. A Nyugat – mondja – „túl gyenge ahhoz, hogy megvédje magát, túl gyáva, hogy beismerje vereségét, túl öreg, hogy ne ragaszkodna az élethez kétségbeesetten. Olyan büszke szabadságára, mint csúf vénlány az erkölcséire – s egyetlen ideálja a fennmaradás. Dehát „polgárnak születni olyan, mint szifilisznek: nem gyógyul ki soha belőle az ember”. Árpád pedig megy, megy vissza Párizsba, a soproni személyvonaton.

„A *Kocaforradalmár* – írtam róla annak idején – nem nagy regény, inkább nagy ígéret.” Pobranyival foglalkozni – úgy érzem – mégsem, még ma sem lenne hiábavaló. Vajon hol kallódnak kézíratai, folyóiratokban megjelent magyar és francia írásai? – A Nyugati Magyar Irodalom kézikönyveiben – se kint, se bent – nem szerepel Pobranyi Gábornak mégcsak a neve sem.

5.

Mennyi új név! – gondolhatja, joggal, a hazai olvasó. Félek, hogy sokaknak még ismertebb párizsi íróink – *Dormándi László*, *Arnothy Kriszta*, *Gara László*, *Fejtő Ferenc* – is „új nevek”.

Igaz, Dormándi, a hevesi fűszeres fia, nem követte a falujabeli földbirtokosfiú – *Remenyik Zsigmond* – által becsülettel végigjárt utat. Arnothy Krisztát is új környezetbe emelte a francia siker. De Fejtő Ferenc és Gara

László mindvégig magyar író és hazája sorsáért aggódó intellektüel maradt.

Gara László, *Az ismeretlen Illyés szerzője* önkzéivel vetett véget életének 1966 májusában. Alakját, a magyar irodalom fáradhatatlan népszerűsítőjét – már életében legendák övezték. Tény, hogy fő műve, a magyar költészet francia antológiája, mindmáig egyedülálló vállalkozás. Benne kulminált a fordítói technika, amelyben magyar költők nyersfordításainak francia költők adtak végleges alakot. A nyersfordítók és az újraköltők közös erőfeszítéséből valóban sok egészen kiváló fordítás született.

Mindez azonban nem eredményezte a magyar irodalom „betörését” francia nyelvterületre, amint azt sokan hitték annak idején. Még a pusztá kiadás is csak úgy volt lehetséges, hogy Gara a hírhedt hólabdamódszerrel – házról házra, címről címre járva – eladta a nyomdai költségeket fedező *Illyés-, Weöres- és József Attila-köteteket*. Soha nem felejttem el őt, járja a várost, leszegett fejjel, konokul, degeszre tömött híres aktatáskájával a hóna alatt. Itthon – amíg élt – azzal gyanúsították, hogy e házalásból haszna van. Nem csodálom, hogy azon a májusi napon az ő elnyűhetetlennek hitt lelkesedése is felmondta a szolgálatot.

„Már életében és halála utá is sokan korlátlan lehetőségekkel bíró irodalmi vezérnek tartották” – írja *Szabolcsi Miklós*, a magyar írás e szomorú napszámósáról. A groteszk fércértést, amelyet máig sem oszlattak el, ma már semmi se mentegeti.

6.

A nyugati magyar – sőt magyar tárgyú! – könyvkiadás helyzete Gara László halála óta sem változott. Egy kéziratból csak úgy lesz könyv, ha a szerző előre és az utolsó fillérig kifizeti a nyomdai költségeket. Ilyen értelemben tulajdonképpen sosem volt – és az *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem* körét leszámítva –, ma sincs nyugati magyar könyvkiadó. Akik annak hirdetik magukat, nem tesznek mást, mint hogy a szerző pénzét és kéziratát egy közeli nyomdába átviszik. Mert az olvasók hiánya a kiadás másik nagy területét – a terjesztést – is illuzorikussá teszi. A kész példányok elosztogatásra kerülnek, ha nem, ott rohadnak el az író padlásán vagy a „kiadó” raktáraiban.

Igy válik érthetővé, hogy több nyugati magyar írónak egy hosszú élet munkássága után sincsen saját kötete. Kallódás a sorsa Pobrányi Gábor írásainak, és kis híján ez történt volna két másik párizsi, *Keszei István* és *Lehoczky Gergely* hátrahagyott műveivel is. Keszeit egy kongresszus résztvevői adták ki, úgy, hogy hirtelen felbuzdulásukban letették az asztalra a nyomdai költségeket, Lehoczky Gergely posztumusz kötetét pedig lényegileg ugyanígy, adakozásból hozta létre a baráti kegyelet.

A múlt héten ellátogattam a Széchenyi Könyvtárba, ahol előkeresték nekem a két inkriminált kötetet. Dél volt, a Sashegy apró csúcsai fölött megcsillant a fáradt téli nap, én pedig megsírtam, ott, a katalógusok fehér fala mellett, két szomorú párizsi társamat.

Kettőjük közül Lehoczky volt az idősebb. 1930-ban született, a háború óta élt Nyugaton. Mielőtt az *Irodalmi Újság* segédszerkesztője lett, az *Abogy Lehet* köréhez tartozott. 1986-ig nem vett róla tudomást az irodalomtörténet-írás, akkor említette őt először *A nyugati magyar irodalom története*.

Lehoczky életútja jellegzetes. A tizenöt éves kamasz lágerről lágerré jut el a francia övezetbe, húszéves, amikor Párizsban üti fel a tanyáját, alkalmi

munkából tartja fenn magát, évtizeden át éli a padlásszobák romantikus nyomorát. Amikor, harmincévesen, belefárad, elvesz egy vidéki francia lányt, aki – jól ismert kettősség – bámulja, és meg akarja változtatni a bohémnek és művésznek képzelt öregedő szegénylegényt.

Házassága a polgári jólét, a biztonság, a családi boldogság délibábjával való nagy versenyfutás. Régi életét nem tudja elfelejteni, de tisztos polgári foglalkozást sem talál. Egy reklámiroda és a párizsi rádió között loholva, légvárakat építve, rossz lelkiismerettel írta – a munkától ellopott perceiben – verseit és prózai forgácsait: kritikáit, novelláit, karcolatait. A *Káprázat és ábránd* poszthumusz kötetét összeállító barátok hálás köszönetüket nyilvánítják a francia családnak, amiért betekintést engedett a szerző kéziratába. Valóban, ritka szerencse: a francia nők ki szokták dobni boldogtalanságuk okozóit, az idegen kéziratokat.

Volt azután olyan költőnk is, akinek még ezt a látszatboldogságot sem sikerült megteremtenie. A fehérvári születésű Keszei Istvánt Belgiumon át sodorta Párizsba az ifjonti nyugtalanság – és 1956 vihara. Neki azonban nem sikerült a békésebb, polgári vizekre való átevezés, francia családja kilökte magából a beilleszkedésre képtelen álmodozót, állandósulhatott életében a padlásszobák egy idő után romantikusnak egyáltalán nem mondható emberalatti nyomora.

Keszei Pistával éjjel találkozott az ember, a balpart sikátoraiban. Barátainak elszavalta ilyenkor fejben fogant legújabb verseit. „Több mestertől tanult – írta róla Lehoczky Gergely –, de kiforrottságában mégis leginkább egy festővel rokoníthatnám szellemileg, vérmérsékletileg: a tárgyokban és tájakban is görcsös lelket látó, fényt és Istent szomjúzó, s a színekbe (akár csak Keszei a szavakba) szerelmes Van Gogh-gal... Keszei István versei fényjelek. Csak azt nem tudom, valami földi látogatásán eltévedt égi jövevénytől származnak-e, vagy egy útján egyre távolodó földlakótól?” – fejeződnek be a régi barát sorai.

Élete végén még megpróbált hazatelepedni. De addigra már elnyühetetlennek hitt szervezetét aláásta az évtizedes nélkülözés, kérvényeire pedig – mégcsak választ se kapott. A régi versnek lett igaza:

„Megágyaznak sokan a földi forgatagban – írta az ifjú Keszei –
te végső ágyad a földön meg nem veted
csak imbolyogsz, suhansz elomló száz alakban
a múlandó világ forog, szédül veled.”

7.

Múlnak az évek, a távozók helyét újak veszik át. Párizsban még ma is három magyar folyóirat jelenik meg. Az idősebbek *Méray Tibor*, *Kende Péter*, *Tardos Tibor*, *Karátson Endre*, a műhelyes öregfiúk mellett egy-egy fiatal is bekerül Párizs fénykörébe, hogy ott halálra perzselje magát, vagy tisztára égve kerüljön fel a csillagok közé. A fiatalabbak – úgy észlelem – elődeiknél józanabbak, kevésbé romantikusak. Igaz, hogy Párizs fénye sem olyan fakító már, csak a megkéssett peremnépek számára több mint gigászi irodalmi provincia.

Sosem volt szerencsénk a franciákkal – mondanám, ha nem lenne előttem ez a két kötet. könyvtári asztalomon. Így azonban, ebben a fáradt, téli napsütésben, inkább csak az jár az eszemben, hogy Párizs, ha pokol is, a dudás pokla, ahonnan, ha megkésve is, de tisztára égve érkezik el hozzánk az üzenet.